

Uppgifter om
privatpersoner är
borttagna från beslutet
med hänvisning till
GDPR-lagstiftningen

Bildande av kulturreseptatet Stabergs bergsmansgård, Vika socken, Falu kommun (4 bilagor)

LÄNSSTYRELSENS BESLUT

Länsstyrelsen i Dalarnas län beslutar med stöd av 7 kap. 9 § miljöbalken (SFS 1998:808) att förklara Stabergs bergsmansgård, fastigheterna Staberg 1:5, 1:7 samt del av fastigheterna Ragvaldsberg 2:5 och Kniva Knektbo s:2 som kulturreseptat. Reseptatets gräns anges på bifogad karta, bilaga 2. .Reseptatets slutgiltiga gränser märkes ut i fält. Reseptatets namn skall vara Stabergs bergsmansgård.

För att trygga syftet med kulturreseptatet beslutar länsstyrelsen med stöd av 7 kap 5 § miljöbalken att nedan angivna föreskrifter, under rubriken Föreskrifter, skall gälla för reseptatet. Med stöd av 3 § förordningen (SFS:1998:1952) om områdesskydd fastställer länsstyrelsen bifogad skötselplan, bilaga 3.

Förvaltare av reseptatet är Länsstyrelsen i Dalarnas län.

SYFTE

Syftet med kulturreseptatet är att bevara en typisk bergsmansgård i Kopparbergslagen genom att skydda och vårda dess kulturhistoriska värden i form av hyttområde, odlingslandskap med hemskog, trädgård och bebyggelse.

Den övergripande inriktningen på skötseln är:

- Att bergsmanslandskapets olika delar i form av hyttplats, bebyggelse, trädgård, odlingslandskap och skogsmark vårdas och brukas kontinuerligt med metoder och material som vidmakthåller de kulturhistoriska värdena inom reseptatet.
- Att skapa förutsättningar för bevarande av biologisk mångfald i form av äldre kulturväxter.
- Att skapa goda förutsättningar för att turistiskt och i undervisningssyfte visa upp Stabergs bergsmansgård med omgivande bergsmanslandskap för besökare.

RESERVATSFÖRESKRIFTER

A. Inskränkningar i rätten att använda mark- och vattenområden

Med stöd av 7 kap 5 § miljöbalken är det utöver vad som gäller i lagar och förordningar samt i beslut om byggnadsminnesförklaring av Gamla Staberg inom reservatsområdet förbjudet :

1. att nyanlägga väg
2. att asfaltera eller bygga om väg, dock får tidigare asfalterad väg underhållas med asfalt
3. att använda kemiska bekämpningsmedel eller konstgödsel
4. att anlägga luft- eller markledning, dock får, efter prövning av länsstyrelsen markledning för drift av fastigheten anläggas
5. att uppföra mast eller liknande anläggning
6. att uppföra ny byggnad eller annan anläggning
7. att riva eller flytta befintliga byggnader
8. att bygga till eller på annat sätt förändra befintliga byggnaders exteriör så att deras kulturhistoriska värde minskar
9. att bedriva täkt, gräva, schakta, borra, fylla ut, täcka över, spränga, dika, dämna eller utföra liknande handling, dock får sådana åtgärder som ingår i ordinarie skötsel av området utföras
10. att plantera skog på ängs-, hag-, tomt- eller åkermark
11. att markbereda skogsmark maskinellt
12. att kalavverka skog, dock får plockhuggning och röjning ske efter av länsstyrelsen godkänd skogsbruksplan
13. att anordna upplag, dock får upplag för fastighetens ordinarie drift och skötsel anordnas

B. Förpliktelse att tåla intrång

För att tillgodose syftet med reservatet förpliktas med stöd av 7 kap 6 § miljöbalken ägare och innehavare av särskild rätt till fastigheten att tåla följande intrång:

1. utmärkning av reservatet
2. anläggningar för besökare såsom informationstavlor, gångstigar m m med undantag för skötselområde 8 i bifogad skötselplan
3. skötsel av området i enlighet med gällande skötselplan, bilaga 2
4. anordnande av stängsel, stängselgenomgångar och grindar, infartsvägar till bostadshus inom reservatet får dock inte stängas av
5. dokumentation och uppföljning av skötseln

C. Ordningsföreskrifter

Med stöd av 7 kap 30 § miljöbalken, om rätten att färdas och vistas inom reservatet, är det utöver vad som annars gäller inte tillåtet:

1. att framföra motorfordon, annat än av boende på fastigheterna, för drift av besökscentrum och för reservatets skötsel samt på samfälliga vägar.
2. tälta eller ställa upp husvagnar

3. göra upp eld, annat än på för ändamålet iordningställda platser
4. att sätta upp skyltar

MOTIVERING TILL LÄNSSTYRELSENS BESLUT

Stabergs bergsmansgård är en av de bäst bevarade bergsmansmiljöerna inom Kopparbergslagen. På ett pedagogiskt sätt kan de olika delarna i bergsmannens landskap här upplevas inom ett begränsat område. Såväl bebyggelse, trädgård, odlingslandskap, hemskog, hyttområde och kommunikationer speglar uppbyggnaden av en större bergsmansgård inom Kopparbergslagen.

Genom sin välbevarade barockplan intar Staberg en särställning bland Kopparbergslagens bergsmansgårdar. Här har inte bara byggnader och trädgård utan även det omgivande landskapet inordnats i ett axiellt system med siktlinjer som strålar samman i bergsmansgårdens huvudbyggnad. Själva gårdstomtens indelning i mangård, mellangård och fägård är möjlig att uppleva.

Bebyggelsen på gamla Staberg med faluröda timmerbyggnader i karolinsk barock, symetriskt ordnade kring en gårdsplan, ger en god bild av byggnadsskicket på bergsmansgårdarna i Kopparbergslagen. Nya Stabergs herrgårdsbyggnad speglar byggnadsskickets utveckling på de större bergsmansgårdarna under 1800-talet.

Den stora, terrasserade barockträdgården illustrerar den speciella trädgårdskultur som växte fram vid bergsmansgårdarna i Kopparbergslagen under 16- och 1700-talen, där nyttoodlingar förenades med representativa ambitioner. Trädgården fungerar också som klonarkiv för gamla, regionala sorter av fruktträd. Den har härigenom en viktig roll för att bevara biologisk mångfald i form av äldre kulturväxter.

Odlingslandskapet och hemskogen bibehåller huvudsakligen den yttre utbredning, som den hade vid 1700-talets mitt. Jordbrukets och skogens betydelse för bergsmansgårdens drift är härigenom möjlig att förstå.

Hyttområdet vid Knivaåns utlopp i sjön Runn speglar genom de mäktiga slagghögarna och övriga bevarade lämningar av kopparhanteringen det till bergsmansbygden decentraliserade bergsbrukets viktiga roll för framställningen av koppar av malmen från Falu gruva. Här tydliggörs också vattenkraftens och kommunikationernas stora betydelse för lokalisering av hyttor och bergsmansgårdar.

Genom att förklara Staberg som kulturreservat skapas förutsättningar att bevara, vårda och visa upp en ovanligt välbevarad bergsmansgård i Kopparbergslagen. Staberg utgör också en viktig del av världsarvet Falun, vars skydd förstärks genom bildandet av kulturreservatet.

ÄRENDETS HANDLÄGGNING

Länsstyrelsens tidigare kulturmiljöenhet har tagit initiativ till bildandet av kulturreservat i Staberg. En kulturhistorisk utredning har utförts av Dalarnas museum. Samråd har skett med berörda fastighetsägare, som lämnats möjlighet att framföra synpunkter på reservatsföreskrifterna. Överenskommelse om intrångsersättning har efter sakkunnig värdering träffats med berörda fastighetsägare. I samband härmed har viss fastighetsreglering skett.

Samråd har även skett med Riksantikvarieämbetet, Falu kommun och Skogsstyrelsen. Skogsstyrelsen har på Länsstyrelsens uppdrag upprättat nya skogsbruksplaner för i reservatet ingående skogsmark. Kungörelsedelgivning om förslaget till reservat med

skötselplan har genomförts för att bereda delägare i fastigheten Kniva-Knektbo s:2 möjlighet att yttra sig.

Remissvar :

Riksantikvarieämbetet har under hand lämnat synpunkter på förslag till beslut och skötselplan, vilka har beaktats. Falu kommuns kommunstyrelse, byggnads- och kultur nämnder tillstyrker bildandet av kulturresevatet. Skogsstyrelsen har muntligen meddelat att man inte har någon erinran.

UPPLYSNINGAR

Länsstyrelsen kan efter ansökan medge undantag enligt 7 kap 7 § miljöbalken från föreskrifter under A, om särskilda skäl föreligger.

ADMINISTRATIVA DATA

Fastighet:	Staberg 1:5, 1:7 och del av Ragvaldsberg 2:5 och Kniva Knektbo s:2
Socken:	Vika
Kommun:	Falun
Läge:	x 6716,17, y 1498,62
Ek karta:	13 F 3 j
Areal:	ca 46 ha
Markägare:	Vika- Hosjö hembygdsförening, och
Planbestämmelser:	Falu kommun ÖP, Riksintresse kmv (W 80 14)
Byggnadsminne:	Byggnaderna på Gamla Staberg inom Staberg 1:5
Förvaltare:	Länsstyrelsen

KARTA

Kulturresevatet Stabergs bergsmansgård avgränsas enligt röd begränsningslinje på bifogad karta, bilaga 3.

SKÖTSELPLAN

Med stöd av 3 § förordningen (SFS:1998:1952) om områdesskydd enligt miljöbalken fastställer länsstyrelsen bifogad skötselplan, bilaga 2.

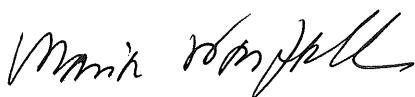
ÖVERKLAGANDE

Detta beslut kan överklagas hos regeringen, kulturdepartementet, bilaga 1.

KUNGÖRELSE

Beslutet skall kungöras på det sätt som är föreskrivet i för författningar i allmänhet.

I den slutliga handläggningen av detta ärende har deltagit landshövding Maria Norrfalk, beslutande, länsantikvarie Fredrik Sandberg, biträdande länsarkitekt Eva Widegren, jurist Per Heilborn, handläggare Maria Blomkvist och antikvarie Olle Lind föredragande.

Maria Norrfalk

Olle Lind

Bilagor:

Hur man överklagar
Skötselplan
Karta med avgränsning av reservatet
Orienteringskarta

Kopia till:

Riksantikvarieämbetet med skötselplan och kartor
Naturvårdsverket
Falu kommun, kommunstyrelse
Falu kommun, byggnadsnämnden
Falu kommun, kulturnämnden
Skogsstyrelsen, Falun
Dalarnas museum
Samhällsbyggnadsenheten
Naturvårdsenheten

Sändlista:

Skötselbeskrivning

för fruktträdgården, köksträdgården, krikonlunden
samt övriga fruktträd inom
Kulturreseptatet Stabergs bergsmansgård

2015-04-19

Reviderad 2018-12-01

Vika-Hosjö
Hembygdsförening

LÄNSSTYRELSEN
DALARNAS LÄN

Europeiska unionens flagga
Europeiska unionens flagga
Europeiska unionens flagga

Innehåll

1. Inledning	5
Kulturresevatets syfte och övergripande skötsel mål	5
Kvalitetsmål och skötsel mål för barockträdgården.....	5
Skötselbeskrivningens syfte.....	6
2. Frukträdgården	7
Beskrivning av frukträdgården, krikonlunden och övriga fruktträd	7
Frukträdens skötsel	9
<i>Nyplantering och skötsel av nyplanterade träd</i>	<i>9</i>
<i>Gödsling och vattning av fruktträd</i>	<i>9</i>
<i>Beskärning.....</i>	<i>10</i>
<i>Förebyggande arbete mot och bekämpning av sjukdomar och skadeangrepp</i>	<i>11</i>
<i>Kartgallring.....</i>	<i>12</i>
<i>Rengöring av fruktträdens stammar.....</i>	<i>12</i>
<i>Uppdragning av nya träd.....</i>	<i>13</i>
<i>Gräs- och grusytor samt murar i frukträdgården.....</i>	<i>13</i>
<i>Information till besökare.....</i>	<i>14</i>
<i>Dokumentation av skötselåtgärder</i>	<i>14</i>
3. Köksträdgården	15
Beskrivning av köksträdgården.....	15
Köksträdgårdens skötsel	16
<i>Växtföljd</i>	<i>16</i>
<i>Art- och sortval</i>	<i>16</i>
<i>Motverka/minska förekomst av spansk skogssnigel</i>	<i>17</i>
<i>Höstarbeten i köksträdgården.....</i>	<i>17</i>
<i>Förodling.....</i>	<i>18</i>
<i>Vårarbeten i köksträdgården</i>	<i>18</i>
<i>Rensning, övergödsling, vattning.....</i>	<i>18</i>
<i>Förebyggande arbete mot och bekämpning av sjukdomar och skadeangrepp</i>	<i>19</i>
<i>Kompostering</i>	<i>19</i>
<i>Beskärning och gödsling av vinbärsbuskar</i>	<i>19</i>
<i>Odling och vinterförvaring av dahlior</i>	<i>19</i>
<i>Fröodling.....</i>	<i>20</i>

<i>Information och försäljning till besökare</i>	<i>21</i>
<i>Skötsel av träsargen i köksträdgården.....</i>	<i>22</i>
<i>Dokumentation av skötselåtgärder</i>	<i>22</i>
4.Fruktträdgården och köksträdgården månad för månad.....	23
Käll- och litteraturförteckning.....	25
Bilagor.....	27

1. Inledning

Kulturresevatets syfte och övergripande skötsel mål

Kulturresevatet Stabergs bergsmansgård bildades 2013 och omfattar de två gårdsanläggningarna Gamla och Nya Staberg, barockträdgård, hyttplats, åkrar och skogsmark. I den skötselplan som antogs samma år fastslås att syftet med kulturresevatet är ”att bevara en typisk bergsmansgård i Kopparbergslagen genom att skydda och vårda dess kulturhistoriska värden i form av hyttområde, odlingslandskap med hemskog, trädgård och bebyggelse.”¹

Skötselns övergripande inriktning är enligt skötselplanen:

”Att bergsmanslandskapets olika delar i form av hyttplats, bebyggelse, trädgård, odlingslandskap och skogsmark vårdas och brukas kontinuerligt med metoder och material som vidmakthåller de kulturhistoriska värdena inom resevatet.

Att skapa förutsättningar för bevarande av biologisk mångfald i form av äldre kulturväxter.

Att skapa förutsättningar för att turistiskt och i undervisningssyfte hålla Stabergs bergsmansgård med omgivande bergsmanslandskap tillgängligt för besökare.”²

I skötselplanen delas kulturresevatet in i fem skötselområden. För vart och ett av dessa finns särskilda kvalitetsmål och skötsel mål. Barockträdgården utgör skötselområde 3.

Kvalitetsmål och skötsel mål för barockträdgården

I skötselplanen från 2013 slås kvalitetsmål för barockträdgården fast: ”Trädgården ger besökaren en god bild av en bergsmansträdgårds uppbyggnad och växtmaterial vid mitten av 1700-talet i Kopparbergslagen. Trädgårdens roll som en del av den axiella barockanläggningen på Staberg är tydlig. Trädgården är välskött och ger goda förutsättningar för att bevara och visa äldre växtmaterial från Dalarna.”³

För fruktträdgården anges följande skötsel mål: ”Stenmurarna och trapporna har kontinuerligt hållits i stånd och nedfallna stenar lagts tillbaka. Grusytorna har hållits fria från ogräs med tydlig avgränsning mot gräsyterna. Fruktträden är beskurna och friska. Rundlarna under fruktträden hålls fria från ogräs.”⁴

För köksträdgården anges följande skötsel mål: ”Köksträdgården är uppbyggd av höga, långsmala odlingsbäddar av äldre typ. Växtmaterialet består så långt möjligt av äldre sorter av huvudsakligen köksväxter och till mindre del blommor. Odlingen sker med traditionella metoder med naturgödsel och utan användande av kemiska bekämpningsmedel.”⁵

¹ Skötselplan för kulturresevatet Stabergs bergsmansgård 2013, s 2.

² Skötselplan för kulturresevatet Stabergs bergsmansgård 2013, s 2.

³ Skötselplan för Kulturresevatet Stabergs bergsmansgård 2013, 6.

⁴ Skötselplan för kulturresevatet Stabergs bergsmansgård 2013, s 6.

⁵ Skötselplan för Kulturresevatet Stabergs bergsmansgård 2013, s 6.

Skötselbeskrivningens syfte

Denna skötselbeskrivning avser skötselområde 3 (barockträdgården) samt en del av skötselområde 5 (fruktträden mellan drivhuset och boden).⁶ Syftet med skötselbeskrivningen är att beskriva hur skötseln av dessa områden praktiskt ska gå till för att skötselplanens kvalitets- och skötselmål ska uppnås.⁷ Skötselbeskrivningen relaterar till dels det övergripande syftet och de övergripande skötselmålen för kulturreseptatet, dels de kvalitets- och skötselmål som fastslagits för vart och ett av de aktuella skötselområdena. Den är att betrakta som ett arbetsdokument som vid behov uppdateras.

Skötselbeskrivningen är indelad i två huvudsavsnitt: Fruktträdgården (inklusive fruktträden i skötselområde 5) och Köksträdgården. Den omfattar både åtgärder som utförs med ett-två års mellanrum och åtgärder som utförs mera sällan. Avslutningsvis sammanfattas skötselåtgärderna månad för månad.

Skötseln av en historisk trädgård förutsätter en ständig avvägning mellan biologiska och kulturhistoriska hänsyn. En grundläggande utgångspunkt vad gäller skötseln av fruktträdgården och köksträdgården vid Staberg är att växtmaterialet i trädgården ska hållas friskt. Ett annat riktmärke är att det synliga resultatet av olika åtgärder ska lämna historiskt korrekta spår, även om arbetet utförts med moderna metoder och kanske även med maskiner. Det faktum att Staberg utgör ett av de lokala klonarkiv som ingår i Nationella genbanken, ställer också särskilda krav. Skötseln av de växter som ingår i klonarkivet ska enligt kontrakt med genbanken skötas enligt de regler som finns uppsatta för klonarkiv.⁸ Slutligen bör sortval, utformning och skötsel i en historisk trädgård som denna relatera till aktuell forskning inom odling, växtskydd och trädgårdshistoria.⁹

⁶ Arbetet med att ta fram beskrivningen har bekostats av Länsstyrelsen Dalarna med medel från Europeiska jordbruksfonden för landsbygdsutveckling.

⁷ Flink 2013, s 59-60.

⁸ Norin 2000, Skötselanvisningar för lokala klonarkiv, 2008. Kommande: manual från Nationella genbanken för skötsel av lökar, knölar, perenner, rosor, vegetativt föräklade köksväxter.

⁹ Forskning pågår t ex vid Hantverkstillaboratoriet, Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet samt vid Sveriges lantbruksuniversitet.

2.Fruktträdgården

Beskrivning av fruktträdgården, krikonlunden och övriga fruktträd

Fruktträdgården ligger direkt söder om Gamla Stabergs mangårdsbyggnad. Den restaurerades 1999. Fruktträdgården är muromgärdad och består av fyra stensatta terrasser, förbundna med stentrappor. Varje terrass innefattar två kvarter inramade av grusgångar. I varje kvarter växer nio symmetriskt placerade fruktträd. Totalt finns plats för 72 fruktträd. Träden växer i speglar med öppen jord. Övrig yta i kvarteren består av ängsmark.

Åtta av fruktträden står kvar sedan tiden före restaureringen, samtliga äppelträd. Det är fem träd av sorten 'Åkerö', ett av sorten 'Sävestaholm', ett av sorten 'Boiken' samt en frösådd med välsmakande höstäpplen. Det är oklart när dessa träd planterats. Sorten Åkerö uppstod i Sörmland på 1700-talet och är allmänt spridd. Sorten 'Sävestaholm' är också från Sörmland och allmänt spridd, dokumenterad sedan 1830. 'Boiken' är en tysk sort som infördes i Sverige på 1860-talet.¹⁰ Frösådden har av allt att döma uppstått på Staberg och har på plats fått namnet Stabergs Carl-Johan.¹¹ Den sistnämnda är inte upptagen i Svensk kulturväxtdatabas, SKUD.

Vid restaureringen 1999 nyplanterades 62 träd, huvudsakligen äppelträd av sorter dokumenterade sedan 1700- och 1800-talen. Lokalsorterna 'Gubbäpple' och 'Snilsäpple' representerades med nio träd vardera. I övrigt sattes 40 äppelträd av sorterna 'Rött järnäpple' (8), 'Vit astrakan' (6), 'Melonäpple' (5), 'Oranie' (5), 'Rosenhäger' (5), 'Röd astrakan' (4), 'Grågylling' (3), 'Druväpple' (2), 'Fullerö' (2), samt sex päronträd av sorterna 'Aspapäron' (2) 'Ceciliapäron' (2) och HÖSTBERGAMOTT(2).

Under de följande åren byttes enstaka träd ut. Lokalsorterna 'Tunaäpple', 'Jäder', 'Hedemoraäpple' och 'Solleröpäron' tillkom. Sedan början av 2000-talet är Staberg ett av de lokala klonarkiv inom Nationella genbanken (tidigare POM) som bevarar fruktträd. Hösten 2018 ingår i klonarkivet två träd vardera av äppelsorterna 'Gubbäpple', 'Snilsäpple', 'Hedemoraäpple', 'Tunaäpple', päronsorten 'Solleröpäron', surkörsbärssorten 'Solleröbär' samt plommonsorten 'Tunaplommon' (Ångermanland). Surkörsbär och plommon är planterade utanför själva fruktträdgården, i området mellan växthuset och Lottas bod. Sorten 'Hornöbiggarå' kommer att införlivas i klonarkivet längre fram.

På gräsytan väster om fruktträdgården, i höjd med andra terrassen, anlades hösten 2015 en mindre krikonlund. Lunden, som omfattar sex träd planterade i en halvcirkel med två svängda bänkar placerade inuti. Lunden iordningsställdes som gåva till den avgående landshövdingen Maria Norrfalk, som tack för hennes insatser som ordförande i Världsarvsrådet. Träden är inköpta på plantskola och ympade (inget lokalt växtmaterial, sorten anges som 'Krikon'). Det senare är i en plantering som denna en fördel eftersom det hindrar träden från att skjuta rotskott.

Utanför fruktträdgården, i området mellan växthuset och Lottas bod, står även två träd med 'Västmanlands Rödpplommon' samt ett plommonträd med en lokalsort som tills vidare kallas Bjursås. Där växer också ett träd av den äldre plommonsorten 'Bonne de Bry'.

¹⁰ Näslund 2012, s 500 (Åkerö), s 446 (Sävestaholm,) s 66 (Boiken).

¹¹ Enligt beslut i trädgårdsgruppen inom Vika-Hosjö hembygdsförening hösten 2015.

Staberg ligger vad gäller hårdighet på gränsen mellan zon 4 och zon 5. Mikroklimatet med sydläge och närheten till sjön Runn gör dock att förutsättningarna för fruktodling är förhållandevis goda. En nackdel är dock blåsten från sjön som hos träden medför en tendens att luta mot nordöst.

Under vintrarna 2009-2011, som var mycket kalla, tog ett stort antal träd i fruktträdgården skada. Trädvårdskonsulent Harald Kratschmer besiktigade träden i oktober 2011 och konstaterade då omfattande frostsador/intorkade toppartier. En kombination av utebliven tjälbildning före första snön och extrem vinterkyla gjorde att träden började vegetera tidigt på vårvintern eftersom rotdelarna inte hade de rätta förutsättningarna för vintervila. Om träden då inte kan försörja sina kronor med tillräckligt med vatten torkar bladen och grenarna in.¹²

Ett problem är också att många av de äldre sorterna, t ex Åkerö, Rosenhäger, Grågylling, är mycket mottagliga för kräfta och andra sjukdomar. Detta ställer stora krav på luftig beskärning och hygien (se vidare nedan).

Under våren 2012 återplanterades fruktträdgården med 11 nya träd. Sortbeståndet breddades ytterligare, dels med äppelträd av lokalsorterna Isalaäpple (som senare visade sig vara en frösådd av P J Bergius och mycket lik denna), Soldäpple, Vika-Strandäpple och Ytternoraäpple, dels med sorterna Ananaskanel och Tsarens sköld. Fyra platser lämnades tomma. Under 2014 togs ytterligare två träd ner, ett Grågylling som växte alltför snett för en fortsatt bra etablering och ett Tunaäpple som frusit. Under mars 2015 besiktigades fruktträden av pomolog Olle Ridelius i avseende på trädens status, främst vad gällde angrepp av fruktträdskräfta. Alla kraftigt angripna träd, förutom de ursprungliga träden, togs bort. Under åren 2015-2018 har dessa och ytterligare några träd ersatts. Sammansättningen av sorter hösten 2018 framgår av bilaga 1. Trädens placering framgår av bilaga 2. Sammantaget bär två tredjedelar av träden sorter med en historia dokumenterad sedan 1600- eller 1700-talet. En tredjedel av träden bär sorter daterade till 1800- eller 1900-talet.

De träd som planterats i samband med eller efter restaureringen är ympade på den starkväxande grundstam, A2, som föreskrivs för klonarkivsträd. Dessa träd har samma form som de äldre träden, med en genomgående stam med flera huvudgrenar som utgår från olika höjder på stammen. Ett undantag är ett träd av sorten 'Vit astrakan', planterat under 2000-talets början, som har öppen krona. Ett av de träd som planterats efter restaureringen har visat sig vara en grundstam (A2) utan inympad ädelved. Detta träd kan framöver gärna ympas med ytterligare några äldre dalasorter, förslagsvis Andersviksberg (Malungs finnmark), Dalvik (Torsång), Grängesberg, Samuelsdals sötäpple (Falun) samt Skuggbo (Stora Skedvi).

I skötselplanen från 2013 föreslås restaureringsåtgärder för fruktträdgården, bland annat att informationen om växtmaterialet förbättras. Under 2014 togs en guide med information om de olika äppel- och päronsorterna och deras placering fram, som besökare kan låna vid vandring i fruktträdgården. Denna guide har därefter årligen uppdaterats. En annan föreslagen åtgärd är att grusgångarna ersätts av sandgångar, som är historiskt mer korrekta. Detta bör ske när ekonomiska och praktiska förutsättningar finns.

¹² Utlåtande: "Kontroll av fruktträdens vitalitet och konsultation om skötsel", Staberg 2011-10-09.

Frukträdens skötsel

Nyplantering och skötsel av nyplanterade träd

Vid nyplantering väljs äppel- och päronsorter utifrån följande principer: Fördelningen av sorter från 1600- och 1700-tal respektive sorter från 1800- och 1900-tal ska framledes vara densamma, alltså ungefär två tredjedelar respektive en tredjedel. Beståndet ska till övervägande del (ca 90 %) bestå av äppelträd. Vid nyplantering väljs uteslutande sorter som är historiskt dokumenterade före 1926, då Grycksbo pappersbruk inköpte Gamla Staberg för att några år senare donera fastigheten till Vika-Hosjö hembygdsförening. Lokalsorter av äldre datum är av särskilt intresse.

Nya äppelträd ska vara ympade på starkväxande grundstam som har bättre motståndskraft mot frukträdskräfta. POM föreskriver grundstammen A2 för alla mandatsorter. Om möjligt väljs större träd eftersom även det ger bättre motståndskraft mot frukträdskräfta.¹³ Vid plantering av allmänt spridda sorter väljs i första hand virusrensade certifierade träd. Vid nyplantering av mandatsorter följs om möjligt POM:s anvisning att ej nyplantera i anslutning till äldre träd angripna av frukträdskräfta. Jordklumpen kring inköpta träd kontrolleras noga så att förekomst av spansk skogssnigel (sniglar eller ägg) kan upptäckas och bekämpas.

Vid nyplantering av frukträd sätts detta något över marknivå och förses med stödkäpp(ar). Ympningsstället får inte komma under jord. Trädet vattnas sedan rikligt varje vecka under de första säsongerna, därefter vid torka. Stödkäpparna tas bort efter ett par år.

När träd nyplanteras där det tidigare stått träd av samma art (*Malus*/*Pyrus* respektive *Prunus*) måste jorden bytas ut. En grop grävs, som är minst 60 cm djup och 100 cm i diameter. Den gamla jorden kan användas t ex i köksträdgården.

Frukträd med jordklump (ej barrotade) kan planteras hela säsongen. Plantering sker dock med fördel vår eller höst eftersom jorden då lättare håller fukten.

Gödsling och vattning av frukträd

Enligt POM:s rekommendationer behöver unga frukträd sällan gödslas under de första åren, förutsatt att jordmånen i trädgården är god. Uppvuxna träd gödslas årligen med hänsyn till behov. Tillväxten går att avläsa på årsskottens längd. En alltför kraftig gödsling skapar stark tillväxt vilket gynnar utvecklingen av frukträdskräfta. POM uppmanar därför till försiktighet vad gäller detta.¹⁴ Vad gäller såväl yngre som uppvuxna och äldre träd gäller att träden bör observeras kontinuerligt vad gäller tillväxt och kondition. Vid dålig tillväxt sätts extra näringstillförsel in.

Gödsling sker på våren eller försommaren alternativt efter det att träden invintrat. Valet av tidpunkt är beroende av gödselmedlets egenskaper. För att undvika näringsläckage är gödsling med lösliga gödselmedel att föredra när träden är i tillväxt. Kväve ges dock inte före augusti eftersom trädens förmåga till invintring då kan försämrats. Gödselmedel som behöver ligga längre tid innan de kommer träden till godo kan med fördel tillföras sent på hösten. Vad gäller uppvuxna träd bör gödsling ske i dropplinjen. Här finns dock en konflikt vad gäller ängsmarken kring träden som kontinuerligt ska utmagras. För att undvika oönskad gödsling

¹³ Norin 2000.

¹⁴ Norin 2000.

av ängsmarken kan gödsling av fruktträden med fördel ske på 30 cm djup i dropplinjen. Äldre träd utvecklar fler smårötter närmare stammen och gödslingen kan därför vad gäller dessa ske på jordkupan.¹⁵

Om fullgödsel används beräknas enligt POM:s rekommendation 40 g per träd och kvadratmeter.¹⁶ Vid användning av Biofer 6-3-12 (godkänt för ekologisk odling) ger det enligt Jordbruksverkets schablon 6,1 procent kväve, 3,0 procent fosfor, 11,8 procent kalium. Enligt POM:s rekommendationer kan gräsklipp med fördel läggas som mulch kring träden.¹⁷ Detta tillvägagångssätt kan användas på Staberg förutsatt att gräsklipppet myllas ner.

Nyplanterade små träd vattnas med 20-30 liter/vecka den första säsongen, större träd med 100 l/vecka. Säsongen därpå vattnas träden med samma mängd varannan vecka. Uppvuxna träd vattnas vid torka (om möjligt med tanke på vattentillgången). Alla träd bör om möjligt få en rotblöta i augusti eftersom detta påverkar tillgången på cytokinin och därmed nästa års knoppsättning.

Beskärning

Årlig beskärning av fruktträd hjälper till att bygga upp starka och långlivade träd med god fruktsättning. Beskärning är också viktig för att minska smittspridning. Svampar övervintrar ofta i grenverket och kvarsittande frukter. Viktigast är underhållsbeskärningen under trädets första tre-fyra år. Då grundläggs trädets form. Senare beskärning syftar till att underhålla denna form samt till att avlägsna torra och döda partier.

Beskärning tillmättes stor betydelse under 1700-talet då formträdgården utgjorde ett ideal. Den sågs dock främst som en erfarenhetsbaserad kunskap med följden att 1700-talets trädgårdshandböcker innehåller få konkreta råd kring beskärning. Det framgår dock att beskärning skedde under våren och att torra och felriktade grenar togs bort.¹⁸

För att minska smittspridning krävs en relativt luftig beskärning. Vad gäller trädens form ska denna vidmakthållas. Trädens höjd och utbredning i sidled begränsas. Träden ska inte växa in i varandra och grusgångarna i fruktträdgården ska i stort sett vara fria från utskjutande grenar. Träden toppas på lämplig höjd för att inte allt för mycket skymma bergsmansgården. Vid beskärning används nyare metoder sparsamt om de avsevärt påverkar trädens utseende, som exempelvis beskärning med ”tappar”.

De äldsta träden beskärs med stor försiktighet. Viktigt är att avlasta grenar som kan riskera att fläkas sönder av sin egen tyngd.

Äppel- och päronträden kan beskäras under större delen av året, företrädesvis under vårvintern eller sensommaren, beroende på vad beskärningen syftar till. Beskärning under våren gynnar tillväxten, medan beskärning under sensommaren hämmar tillväxt av vattenskott. Vårbeskärning sker medan träden fortfarande är i vintervila. Ofta anges det att temperaturen vid vårbeskärning bör ligga över -10 grader. Detta har dock ingen större

¹⁵ Enligt uppgift från pomolog Olle Ridelius.

¹⁶ Skötselansvisningar för lokala klonarkiv, s 2.

¹⁷ Skötselansvisningar för lokala klonarkiv, s 1.

¹⁸ Ahrlund 2006, s 89 ff.

betydelse.¹⁹ Beskrining får aldrig ske vare sig under under knopsprickning eller bladfall eftersom det ökar risken för fruktträdskräfta.

Stenfruktträden, det vill säga plommon- och körsbärsträden beskars i mindre omfattning, och under sensommaren, med undantag av unga träd som även kan beskars under vårvintern. En risk vid tidig beskärning är att äldre stenfruktträd då lätt drabbas av sjukdomen gummiflöde.²⁰ Den bästa tidpunkten för beskärning är biologiskt sett under sensommaren och början av hösten. Denna period har kommit att kallas JAS (juli, augusti, september). I Dalarna ligger denna period dock något sent varför september bör uteslutas.²¹

Beskärning och renskrining av sår sker vid torr väderlek eftersom sporspridningen då är som minst. Träd av sorten 'Åkerö' beskars med fördel i slutet av maj, eftersom den blödning som då uppstår motverkar angrepp av fruktträdskräfta.²² Risken för spridning av fruktträdskräfta från äldre till unga träd minskar om beskärningen förläggs till olika dagar.²³

Beskriningsverktyg rengörs med sprit vid beskärning av unga träd för att något minska risken för spridning av fruktträdskräfta.

Förebyggande arbete mot och bekämpning av sjukdomar och skadeangrepp²⁴

Åtta av träden i fruktträdgården samt två träd utanför den ingår i klonarkivet. Fler sorter kommer sannolikt att tillkomma. Dessa träd ska enligt kontrakt med POM skötas enligt klonarkivets anvisningar. Dessa anvisningar syftar till att hålla en så god hygien som möjligt i syfte att minimera riskerna för svamp-, bakterie- och virussjukdomar. För att hela fruktträdsbeståndet ska hållas så friskt som möjligt bör samtliga träd skötas enligt dessa råd.

Tre faktorer avgör hur hårda svampangreppen blir i en fruktträdgård: Väderleksförhållandena, sorternas mottaglighet samt smittrycket i odlingen. Förebyggande arbete mot och bekämpning av svampsjukdomar handlar om att i så hög grad som möjligt minska inverkan av dessa faktorer.

I ett klonarkiv går mottagligheten inte att påverka genom sortval – sorterna är redan givna. Inte heller vädret går att påverka, däremot kan vädrets inverkan minskas bl a genom luftig beskärning. Glesare och luftigare kronor gör att bladmassa och grenverk torkar upp snabbare efter regn. Ur växtskyddssynpunkt är droppbevattning att föredra framför spridare, eftersom bladverket då inte blir fuktigt vilket gynnar svampangrepp.

Smittrycket i odlingen minskas genom borttagning av smittat växtmaterial. Svampsjukdomar, som t ex äppelskorv, övervintrar ofta på nedfallna blad. Löven från fruktträden räfsas därför ihop och tas bort efter lövfällningen, då även blad som blåst in mot murarna. Löv från fruktträden kan komposteras om de täcks över. Om bladen sönderdelas ökar nedbrytningshastigheten.

¹⁹ Enligt samtal med pomolog Olle Ridelius.

²⁰ Enligt samtal med pomolog Olle Ridelius som fått rådet av växtskyddsexperten Maj-Lis Pettersson.

²¹ Enligt samtal med pomolog Olle Ridelius.

²² Enligt samtal med pomolog Olle Ridelius.

²³ Henrik Morin, Riksförbundet Svensk trädgård, Certifieringskurs Grönt kort 2018.

²⁴ Detta avsnitt bygger i huvudsak på Norin 2000.

Grenskorv skärs bort, framför allt för att motverka päronskorv.

Hos körsbär som angripits av blom- och grentorka bör grenarna skäras bort en bit in på frisk ved. Detta bör göras så snart som möjligt efter att angreppet har upptäckts. Det är viktigt att förhindra att svampen sprider sig längre in i grenen. Angripna frukter hos plummon och körsbär tas bort efterhand, gamla fruktmumier ska inte sitta kvar på träden. Hos äpple skärs angripna fruktsporrar bort.

Fruktträdskräfta förebyggs genom luftig beskärning och genom begränsning av alltför kraftig tillväxt. Beskärning och renskärning av sår sker på våren och vid torr väderlek. Sår skärs rena in till frisk ved. Vid renskärning iakttas god hygien. Beskärningsverktyg rengörs med sprit.

Äppelmjöldagg bekämpas så fort den upptäcks. Mjöldaggsangripna skott tas bort under tidig vår och försommar.

Frostfjärilens larver kan ställa till stor skada i en fruktträdgård. Som en förebyggande åtgärd kan limringar fästas på trädens stammar under september. Detta förhindrar frostfjärilshonor från att krypa upp i träden och lägga ägg. Limringarna ska ligga tätt mot stammen. Löv som fastnar i dem tas bort. Observera att angrepp av frostfjäril kan förväxlas med angrepp av häggspinnmal.

Spinn i trädskronorna avlägsnas och bränns.

Vad gäller bakterie- och virussjukdomar förebyggs dessa genom plantering av friskt växtmaterial. I ett klonarkiv där lokala och ovanliga sorter förökas är det dock inte möjligt att helt undvika smittat växtmaterial.

För att skydda fruktträden, och då främst de yngre, från åverkan av harar, rådjur etc sätts om hösten ett viltstängsel upp längs den mur som omgärdar trädgården. Småträden förses med gnagskydd. De större träden förses med någon form av stamskydd för att undvika frystorka under vårvintern. Samtliga skydd, i synnerhet de av plast, tas bort under sommarhalvåret.

De år som snön kommer före tjälen bör snötäcket trampas till runt träden, detta för att minska risken för angrepp av sork.

Kartgallring

Kartgallring bör utföras under juni för att inte överbelasta trädens grenar. Kartgallring ger också större frukt. Vid gallring lämnas mittfrukten i varje klase kvar eller, om den sitter undanskymt, den frukt som är mest solbelyst.

Rengöring av fruktträdens stammar

I 1700-talets trädgårdslitteratur framhålls vikten av att hålla fruktträd fria från mossor. Detta skulle förhindra mossan att ta näring från träden, undvika att ohyra samlas samt var motiverat

av estetiska skäl. Träd med släta stammar ansågs se ”sirligen och wäl ut.” Arbetet skulle för att skona träden och med bästa resultat utföras ”strax efter regn eller warande morgondag”.²⁵

Det är framför allt lavar som växer på fruktträd, inte mossor. Lavtillväxten har ökat på senare år, som en följd av minskad svavelhalt i luften. Eftersom laven sitter i det yttersta lagret av barken tar den inte näring från trädet, men kan hålla kvar fukt med ökad risk för svampsjukdomar som följd. Det är dock ingen stor risk. Med en luftig beskärning kommer mer sol och luft in i kronan, vilket gör att åtminstone mossan trivs sämre. I barockträdgården bör lavar och mossor avlägsnas av historiska skäl, åtminstone på de yngre trädens stammar. Arbetet utförs vid fuktig väderlek och med hjälp av en mjuk borste. Det material som avlägsnas tas upp och bränns.

Uppdragning av nya träd

Som klonarkiv har Staberg ett ansvar att förmedla kunskap om och tillhandahålla växtmaterial från de mandatsorter som trädgården ansvarar för. Ympris tas under vintern för uppdragning av spön/småträd av dessa sorter för försäljning i liten skala. Ympris kan också förmedlas för en mindre kostnad direkt till privatpersoner som begärt det. Det tas från träd utan synliga kräftangrepp.

Utöver spön/småträd för försäljning bör barockträdgården också vid behov dra upp träd av lokalsorter för plantering på plats. Ympris kan också lämnas till plantskola för uppdragning.

Gräs- och grusytor samt murar i fruktträdgården

Träden växer i speglar av öppen jord. Vad gäller små träd främjar detta tillväxten eftersom gräset hindras att konkurrera om näringen med trädrötterna. Spegelarna fyller också en viktig funktion genom att gräsklippare, trimmer eller lie inte kommer för nära och kan skada stammen. Spegelarna hålls fria från ogräs och kantskärs vid behov. Ny jord fylls på vid behov.

Under en period sköttes två av terrasserna (1, 3) i fruktträdgården som ängsmark, medan två (2, 4) klipptes som gräsmatta.²⁶ Valet att bara sköta två av terrasserna på traditionellt sätt grundade sig på att det gjorde det lättare för besökarna att förstå skillnaden mellan ett historiskt och ett nutida ideal. Valet att år efter år låta samma ytor utgöra ängsmark respektive gräsmatta grundade sig på att det dels gynnar ängsväxterna, dels ger en upplevelse av att terrassen närmast bergsmansgården sköts på traditionellt sätt.

Från 2015, det år Staberg kom med i det treåriga projektet Utvecklande skötsel för historiskt värdefulla trädgårdar och parker (lett av Hantverkslaboratoriet, Göteborgs universitet och Riksantikvarieämbetet), har samtliga terrasser sköts som ängsmark. Tanken har varit att under ett antal år slå och ta bort gräset fyra ggr per säsong. Från slutet av augusti, när äpplena börjar mogna sköts ytorna som gräsmatta, för att det ska vara möjligt att ta vara på frukten. Gräset klipps sedan hela säsongen och ska hålla en höjd om 5-7 cm. Eventuella strängar med längre gräs som uppstått vid klippningen räfsas ihop och tas bort. Senare är det

²⁵ Alich 1744, s 207-208.

²⁶ Se text Ahrlund, s 100 ff.

tänkt att gräset får växa sig högt till i juli då det slås med skärande redskap. Efter slåttern får gräset ligga kvar några dagar för att fröa av sig. Därefter tas det bort. Slåttern kan med fördel förläggas vid skiftande tidpunkter för att gynna olika arter.

Som framgått ovan finns en konflikt mellan önskemålen att dels magra ut ängsmarken, dels gödsla fruktträden. Den gödslingsmetod som började användas under tiden i projektet Utvecklande skötsel kan vara en lösning, men det är också tänkbart att andra skötselåtgärder kommer att visa sig vara bättre. Här finns behov av fortsatta försök och reflektion.

Gräsyornas kanter mot gångarna kantskärs vid behov.

Murarna och grusytorna mellan kvarteren hålls fria från ogräs och nedfallande löv som kan bilda humus. Trapporna hålls rena från grus. Eventuella nedfallna stenar läggs om möjligt tillbaka på sina platser. Vid arbete i fruktträdgården bör medarbetarna i möjligaste mån undvika att gå på murarna. Även besökare bör uppmanas att låta murarna vara.

Det är önskvärt att grusgångarna på sikt görs om till sandgångar. När detta kan ske avgörs av tillgången på tid och övriga resurser.

Information till besökare

Bland besökarna finns sådana med ett varierande allmänt intresse av trädgård och/eller kulturhistoria och specialintresserade. Kommunikationen med besökarna är viktig, både för att sprida kunskap och för att ge besökaren en så rik upplevelse som möjligt. Därför bör den vara anpassad för olika typer av besökare.

Fruktträden ska vara väl etiketterade med sortnamn i fält. De träd som bär mandatsorter ska vara försedda även med klonarkivsbeteckning, enligt genbankens regler.

Ett informationsblad med information om de olika fruktsorterna finns att låna för den intresserade vid ett ställ vid nedre delen av fruktträdgården, i anslutning till köksträdgården. Bladet uppdateras vid behov inför varje ny säsong. Spontana möten mellan besökare och trädgårdsmästaren/övriga medarbetare i trädgården är ett viktigt forum. Därför är det viktigt att trädgårdsmästaren lär upp de medarbetare som under arbetet vill kommunicera med besökarna och uppmuntrar dem att göra det så att de känner sig säkrare. Olika aktiviteter som kurser i ympning, guidade vandringar i fruktträdgården etc bidrar ytterligare till en god kommunikation med besökarna.

Dokumentation av skötselåtgärder

Skötselåtgärder i fruktträdgården dokumenteras helst kontinuerligt så att det framgår vad som gjorts och när det skett, samt gärna även med vilket resultat. För många åtgärder gäller dock att det dröjer innan resultatet är tydligt avläsbart.

3.Köksträdgården

Beskrivning av köksträdgården

Köksträdgården ligger direkt söder om fruktträdgården. Ytan har odlats kontinuerligt sedan 1700-talet, tidvis dock i mindre omfattning. Den tidigare nämnda kartan från 1758 ger ingen detaljerad kunskap om hur odlingen var anlagd på 1700-talet, utan visar endast ytor med öppen jord. Den yta där köksträdgården ligger benämns under 1700-talet ”kryddgård” vilket betecknade en odling av kryddor och ”finare” grönsaker, som exempelvis morötter och sparris. Beteckningen kålgård stod för en odling av kål och rotfrukter, alltså lite ”grövre” grönsaker. Historiskt finns dock ingen exakt uppdelning mellan vad som odlades i en kryddgård respektive i en kålgård.²⁷ Vad som odlades skilde sig under förindustriell tid mycket mellan samhällsklasser. Staberg representerar ståndspersoners köksväxtodling.²⁸

Ingen dokumentation finns av vad som odlats i köksträdgården vid Staberg under 1700- och 1800-talen, utan art- och sortval måste bygga på litteratur²⁹ och olika typer av historiska källor. En uppfattning om artrikedomen i samtidens trädgårdar går att få i samtida reseberättelser samt trädgårds- och hushållsböcker. Den äldsta svenska bevarade listan över fröer till försäljning är från 1722.³⁰ Vad gäller namnsorter finns dock få sådana dokumenterade före 1800-talet. Ett undantag utgör den gråärt som idag benämns ’Rättviksärt’, vilken omnämns i Linnés Dalaresa 1734.

De första trädgårdshandböckerna kom på 1600-talet. De riktade sig till trädgårdsmästare och gesäller. Under 1700-talet ökade utgivningen. Dessa böcker ger kunskap om hur skolade personer såg på hur olika moment, som anläggning, gödsling, förödling och förökning, skulle utföras. Böckerna speglar även en ökande medvetenhet om växtföljdens betydelse och betydelsen av att bekämpa olika sjukdomar och skadedjursangrepp.³¹

Köksträdgården vid Stabergs bergsmansgård rekonstruerades 1999, samtidigt med fruktträdgården. Då anlades ett 40-tal upphöjda odlingssängar i nord-sydlig riktning med stampade jordgångar emellan, ett utseende den haft sedan dess. Inledningsvis odlades köksträdgårdens ena halva av Vika-Hosjö hembygdsförening och den andra halvan av familjen Örtendahl, vilken äger merparten av marken där barockträdgården ligger. En plan för odlingen gjordes av landskapsarkitekten Anna Tandré.³² Den första tjänsten som trädgårdsmästare innehades av Sören Karlsson. Redan då togs en del lokalsorter in i odlingen. Med början 2005 utvecklades köksträdgården av trädgårdsmästare Bruno Pedoux mot en odling där köksväxter kombinerades med en mindre andel blommor. Åren 2013-2018 fortsatte trädgårdsmästare Helena Kåks att utöka sortimentet av lokalsorter, så att sortimentet då omfattade bl a tolv sorter av ärt samt sju sorter av kålrot. Ambitionen har under senare år varit att ytterligare minska andelen blommor till köksväxternas förmån. Från 2019 och framåt kommer sortimentet av vegetativt förökade köksväxter att utökas genom Nationella genbankens medverkan.³³

²⁷ Hallgren 2016.

²⁸ Linnaeus 2007, s 61.

²⁹ Se t ex Hallgren 2016, Kåks 2017.

³⁰ Finns återgiven i Israelsson 1996, s 13.

³¹ Ahrlund 2006, Alich 1744, Lundberg 1754.

³² Plan över köksträdgården av Anna Tandré (uå), förvaras på Staberg.

³³ Strese och de Vahl 2018.

Mellan fruktträdgården och köksträdgården står en rad vinbärsbuskar, två av arten trädgårdsvinbär/röda vinbär (*Ribes rubrum*), övriga av svarta vinbär (*Ribes nigrum*), okänt vilka sorter. Ett par av köksträdgårdens odlingssängar innehåller perenna växter som rabarber, luftlök (av en sort som 2015 mottog från gården Romans i Rog, Bjursås och fr om 2018 provodlas i anslutning till Nationella genbanken) och lungrot. De odlingssängar som ligger på ömse sidor om mittgången (anläggningens mittaxel) är mot gången kantade med en träsarg behandlad med roslagsmahogny. Sängarna längs mittgången planterades vid restaureringen med perenna blommor respektive krydd- och läkeväxter. Hösten 2013 grävdes sängarna längs mittgången upp eftersom flera av arterna gått ur och genomväxningen av rotogräs var stor. Ny jord fylldes på. Beslut togs att under kommande säsong odla dahlior och ettåriga växter i de två översta sängarna i väntan på ett eventuellt beslut om Staberg som klonarkiv för perenner och/eller lök- och knölväxter. Beslut togs även att fortsättningsvis odla krydd- och läkeväxter i begräsd skala eftersom sådana finns i en annan av besöksträdgårdarna inom världsarvet, Svedens gård. Beståndet av dahlia har växt, och fem sorter ingår nu i klonarkivet, alla från Rällsjöbo. Bjursås. Dessutom odlas en sort mottagen 2015 från en kvinna i Borlänge, vars anmodrar odlat den i flera generationer.

Köksträdgårdens skötsel

Växtföljd

Att tillämpa växtföljd är viktigt vid odling av köksväxter, dels för att ta hänsyn till växters olika näringsbehov, dels för att undvika jordbundna sjukdomar. Eftersom köksträdgårdens utformning som helhet bygger på ett flertal olika element, förutom variation i art- och sortval även höjder, färger och texturer, har det varit svårt att strikt hålla sig till en växtföljd byggd på att bladväxter, rotsaker, baljväxter etc har olika näringsbehov och därför bör komma efter varandra i nu nämnd ordning. Varje säng har i stället haft sin egen växtföljd som i hög grad tagit hänsyn till behovet av att undvika jordbundna sjukdomar, men mindre till växters olika näringsbehov. Extra behov av näring har i förekommande fall kompensats med högre gödselgivor.

En ambition bör vara att under kommande år lägga om växtföljden så att den också tar hänsyn till växtfamiljers skilda näringsbehov. Detta kräver några års omställningstid, där planeringen tar hänsyn till vad som tidigare vuxit i respektive bädd.

Art- och sortval

Köksträdgården ska i huvudsak spegla 1700-talets bergsmansträdgård i avseende på vad som kan ha odlats där. Valet av sorter bör i det avseendet bygga på uppgifter i historiskt källmaterial som reseberättelser och annan liknande dokumentation samt samtida trädgårdslitteratur och hushållsböcker. Arbetet med att utveckla odlingen i detta avseende bör också anknyta till aktuell forskning. Det ständigt pågående arbetet med att utveckla köksträdgården innefattar bland annat att historiskt belägga växtmaterialet och hitta utsäde/material för vegetativ förökning. 2016 publicerades den i sammanhanget mycket värdefulla avhandlingen *En kåltäppa ej at räkna* av Karin Hallgren.³⁴

³⁴ Hallgren 2016.

Köksträdgården ska också användas för att lyfta fram lokala sorter av köksväxter, varav ett flertal arter, bönor och kålrötter finns dokumenterade inom POM och upptagna i Nationella genbanken.³⁵ Ambitionerna att spegla 1700-talets bergsmansträdgård och att lyfta fram lokalsorter överlappar dock bara delvis varandra. De flesta lokalsorter av köksväxter har inte någon dokumenterad historia längre än 100 år, även om vissa sorter sannolikt är äldre. En del av de äldre sorter som bevarats hör egentligen inte hemma i kryddgården, utan i kålgården och på åkern. Det gäller framför allt kål och gråärt. Eftersom det är värdefullt att sorterna bevaras, visas och sprids måste de ändå få en plats i köksträdgården på Staberg. Om resurser finns kan det framöver dock bli aktuellt att flytta ut en del arter på åkermark.

Vid art- och sortval väljs i huvudsak arter som kan hänföras till kryddgården, vilket innebär en mindre del kålväxter och gråärter. Andelen blommor ska också hållas nere, företrädesvis används ätliga sådana. Exempelvis har krasse ätits som sallat under 1700-talet.

Motverka/minska förekomst av spansk skogssnigel

Den spanska skogssnigeln har blivit ett gissel i svenska trädgårdar. Snigeln sprids framför allt med plantor. Stabergs barockträdgård har hittills (hösten 2018) klarat sig undan detta skadedjur. För att i minska risken att drabbas undviks inköp av färdiga plantor liksom de växtytardagar som tidigare arrangerats. Hyresgäster och andra berörda bör informeras om vikten av att skölja av rotsystemet på utifrånkommande plantor. Om (eller snarare när) snigeln observeras läggs mycket arbete på att hålla antalet nere. En enda snigel lägger under sin livstid 400 ägg.

Höstarbeten i köksträdgården

Odlingsåret förbereds på hösten. Sängarna rensas från ogräs och grundgödslas med brunnen stallgödsel. Den senare tas från lokala gårdar, företrädesvis med ekologisk produktion. Rekommenderad mängd är 2-3 kg/kvadratmeter³⁶, vilket vid användning av fastgödsel från nöt enligt Jordbruksverkets schablon ger 0,52 procent kväve, 0,14 procent fosfor och 0,45 procent kalium.³⁷ Vid användning av stallgödsel frigörs inte 100 procent av kvävet, utan en del av detta binds in i organiska föreningar som sedan successivt kommer växtligheten till godo under kommande år. Kväve kan dock också avgå som ammoniak, vilket är till skada för miljön. För att minska risken för ammoniakläckage bör därför gödseln grävas eller myllas ned direkt efter spridning.³⁸

I samband med grundgödslingen finfördelas icke blommande växtrester och myllas ned. Ytterligare organiskt material, exempelvis i form av komposterade löv, tillförs för att höja mullhalten. Sängarna kupas, dvs makas ihop så de blir höga. Då hjälper frosten under vintern till att skapa en bättre jordstruktur.

Det är inte tillrådligt att gå i sängarna eller stå på knä i dem, eftersom jordens struktur då tar stor skada.

³⁵ Nygårds 2013. Strese och de Vahl 2018.

³⁶ Israelsson 2011.

³⁷ Jordbruksverket 2015, s 11.

³⁸ Samtal med Kristina Homman, rådgivare ekologisk trädgårdsproduktion, Länsstyrelsen Dalarna.

Förodling

De första fröna sås redan i februari, om det finns någon på plats som kan sköta de uppväxande plantorna. Det gäller framför allt kronärtskocka som behöver lång tid att utvecklas.

Föroddlingen inleds annars i april när trädgårdsmästaren åter är på plats. Föroddling sker av plantor med lång utvecklingstid, men också av växter med kortare utvecklingstid där det är önskvärt att åstadkomma bättre precision vid utplantering än vad direktsådd kan ge.

Innan föroddlingen börjar på allvar bör växthuset vara ordentligt städat. Alla ytor rengörs med såpa och vatten för att minimera risken för angrepp av svamp, skadedjur etc.³⁹

Vårarbeten i köksträdgården

På våren, när jorden reder sig (när den torkat upp så pass att det går att bearbeta den utan att strukturen förstörs) gödslas de sängar som ska innehålla grödor med särskilda näringsbehov. Bladväxter, som sallat och kål, får en extra gödselgiva, rödbetor som vill ha kalium gödslas med lövaska etc. Mängder beräknas enligt gällande rekommendationer för varje enskilt växtslag.

Sängarna bearbetas maskinellt och/eller med handkraft. Ytterkanterna fastställs med hjälp av uppspända snören enligt en tabell där måtten finns angivna (bilaga 3). Eftersom köksträdgården inte är helt kvadratisk har måtten anpassats så att symmetrin behålls.

Sängarnas ytterkanter justeras och formas med hjälp av stålkratta på traditionellt sätt med svagt sluttande ytterkanter.

Direktsådd sker i förekommande fall vid tidpunkt avpassad efter arten. Exempelvis kan arter sås vid låg jordtemperatur (5 grader), medan trädgårdsbönor behöver en betydligt högre jordtemperatur. För att raderna ska bli raka och plantavstånden jämna används trädgårdssnöre och måttstock.

Utplantering av de växter som föroddats sker när risken för nattfrost är över. Även vid utplantering används snöre och måttstock.

När utplanteringen är avslutad kan gångarna mellan kvarteren på var sida om mittgången täckas med ett lager flis. Det har ingen historisk förankring, men håller tillbaka ogräset och skapar en bra yta för besökare att gå på. Flisen kan ligga kvar till året därpå för att sedan fyllas på. Om flislagret blir för tjock bör det grävas ur och ersättas med ny flis i lagom mängd. Under 2018 rensades och täcktes en gång i köksträdgårdens norra del med duk och bark, som en skötselbesparade åtgärd. Tanken är att göra samma sak med den östligast belägna gången. Åtgärden ska under kommande år följas upp och utvärderas med hänsyn till utseende, tidsbesparing etc.

Rensning, övergödning, vattning

Sängarna hålls fria från ogräs samt luckras vid behov. Även de stampade jordgångarna mellan sängarna hålls fria från ogräs.

³⁹ Åkesson 1994.

Växter med extra stort näringsbehov, som exempelvis kronärtskocka och grönkål, övergödslas under säsongen. Detta sker företrädesvis genom gödselvattning eller täckning med gräsklipp. Av historiska skäl bör gräsklipp bara användas där det inte syns så mycket.

Förebyggande arbete mot och bekämpning av sjukdomar och skadeangrepp

En viktig uppgift under odlingssäsongen är att kontrollera eventuell förekomst av skadedjur. Bekämpningen underlättas genom att angrepp upptäcks tidigt. Bekämpning sker mekaniskt och/eller med preparat godkända i ekologisk odling.

Kompostering

Stora mängder organiskt material behöver tillföras odlingen för en god jordstruktur. Under säsongen komposteras allt trädgårdsavfall, fröbärande ogräs undantaget, på särskild plats. Inför odlingssäsongens avslutning skördas allt som går att äta. Icke blommande växtrester finfördelas då och myllas ned direkt i sängarna. Övrigt material komposteras eller läggs att förmultna på annan plats. Löv från i första hand asp och björk komposteras för att bli lövmull. Kompostmaterialet tillförs jorden i samband med höstgrävningen.

Beskärning och gödsling av vinbärsbuskar

Beskärning av vinbär är viktig inte minst som växtskydd. Mjöldagg och angrepp av vinbärsgallmygga motverkas genom en luftig beskärning.

Vinbärsbuskarna i övre delen av köksträdgården beskärs efter skörd, allra senast i januari-februari innan knopparna börjat svälla. Det sker genom att de äldsta skotten kapas strax ovan markhöjd. Detta gäller både äldre skott som hänger utåt sidorna och äldre skott i mitten av busken. Den bästa skörden ger unga kraftiga skott i mitten av busken.

Röda vinbär ger bär på skott äldre än två år och ska därför beskäras med måtta. Upp till en fjärdedel av grenarna kan tas bort varje år. Svarta vinbär ger bär både på fjolårsskotten och äldre skott och kan därför beskäras hårdare. Upp till en tredjedel av skotten kan gallras ur varje år.

Vid nyplantering skärs hela busken ned till 15-20 cm för bättre förgrening. Detta sker året efter plantering.

Vinbär gödslas på våren. Vid gödslingen beaktas bärbuskars särskilda behov av kalium.

Odling och vinterförvaring av dahlior

Dahlian är en typisk 1700-talsväxt. Barockträdgården förvaltar växtmaterial i form av dahliaknölar efter Rällsjö-Britta, Bjursås.

Dahliaknölar är mycket frostkänsliga. Senast efter första frost tas knölna upp ur jorden, borstas rena från jord och läggs under någon vecka att torka i växthuset. Knölna förvaras sedan, noga uppmärksatta, i jordkällare där temperaturen bör ligga mellan 8 och 10 grader. I maj tas knölna fram och kan då planteras 5 cm under jord i krukor. Detta sker tidigast sex

veckor innan tänkt utplantering, med andra ord tidigast i början av maj. Jorden genomvattnas. Krukorna får sedan stå i växthuset och vattnas då mycket sparsamt. Dahliorna kan beskäras så att bara fem-sex skott per kruka får utvecklas. Detta ger färre men större blommor. Ett alternativ är att ta fram knölarna och duscha dem lätt samt låta dem ligga ljust och svalt fram till plantering.

Utplantering sker när risken för nattfrost är över. Dahliorna planteras i gropar som gödslats och vattnats, samt binds upp. Observera att bara några av knölarna ingår i Nationella genbanken, trots att sorterna är desamma. På sikt bör det vara dessa exemplar som förökas, medan övriga fasas ut.

Dahliaknölarna tas upp efter första frost, torkas på ytan och borstas rena. Vinterförvaring sker i källaren under bergsmansgården. Ideal temperatur 8-10 grader, vilken för närvarande (2018) regleras genom att öppna eller stänga den nedre dörren. Viktigt att vara mycket uppmärksam på luftfuktigheten som inte får vara hög.

Fröodling

Lokalsorter av köksväxter säljs nästan aldrig av fröfirmor. Arbetet med att bevara och sprida de äldre lokala köksväxterna förutsätter därför egen fröodling. Fröodling är viktig också för att barockträdgården ska kunna bidra till spridningen av äldre sorter till intresserade privatpersoner.

Trädgården bör i första hand odla fröer av lokalsorter av ärt, bondböna och kålrot som är de arter som finns representerade från Dalarna. Under åren 2015-2018 har utsäde anskaffats till samtliga hittills kända bevarade dalasorter, vilka hädanefter bör fröodlas med ett eller flera års mellanrum.

Vid fröodling måste korsningsriskerna beaktas. Risken är minimal vad gäller ärter, men desto större vad gäller kålväxter. Fröodling sker på plantor med för arten karakteristiskt växtsätt, enligt riktlinjer från föreningen Sesam.⁴⁰ Fröerna torkas, rensas och vinterförvaras sedan i lufttäta lådor i kylskåp. Tvååriga växter, som kålväxter, övervintras i jordkällare eller stuka för fröodling år två.

De tolv dalasorterna av ärt är Gråärt 'Rättvik', Gråärt 'Solleröärt', Gråärt 'Pelusk från Dalarna', Gråsockerärt 'Biskopen' (Biskopsnäset, Ludvika), Gråsockerärt 'Lokförare Bergfäلتs jätteärt' (Ludvika), Sockerärt 'Finnmarksärt' (ej med i SKUD), Sockerärt 'Rog', Märgärt 'Vallagården' (Hedemora), Märgärt 'Saxbo' (Folkärna), Märgärt 'Nusnäs' (Mora), Spritärt 'Enviken', Brytmärgärt 'Klenshyttan'.

En bondböna, 'Rönnäs' och en åkerböna 'Dalaböna' finns insamlade från Dalarna. Dessa kan inte fröodlas samma år p g a korsningsrisken. Observera säkerhetsavståndet på 500 m.

De sju dalasorterna av kålrot är 'Bjursås', 'Baggens' (Bjursås), 'Finnmarkens vita kålrot' (synonym med 'Grangärde'), 'Vintjärn' (Svärdsjö), Sollrot (Mora), 'Nusnäs' Mora, 'Östnor' (Mora). Samlingen bör kompletteras med ytterligare sorter som finns representerade i

⁴⁰ Föreningen Sesam 2014.

NordGen. Kålrot fröodlas enligt följande schema (med hänsyn till frötillgång). Observera att rova och kålrot kan korsa sig med varandra, säkerhetsavståndet på 500 m.

2018 'Finnmarkens vita kålrot'

2019 Östnor

2020 Vintjärn

2021 Sollrot

2022 Nusnäs

2023 Bjursås

2024 Baggens

Ambitionen bör vara att ersätta handelssorter av brytböna med äldre sorter (lätt att odla fram utsäde p g a mycket liten korsningsrisk). Under 2018 har frön erhållits av bl a 'Bernardina' för fröodling från 2019 och framåt. Frön finns även av den äldre svenska vitkålssorten 'Sävestaholm'.

Förökning av vegetativt förökade köksväxter

Uppdraget som klonarkiv inom Natuionella genbanken innefattar att hålla en-flera sorter av potatislök från Dalarna i odling, hösten 2018 oklart vilken/vilka, samt flera andra köksväxter, bl a två sorters rabarber.

2016 fick Staberg del av en hundraårig luftlök från gården Romans i Rog, Bjursås. Sorten har 2018 lämnats till Nationella genbanken för provodling och tester. Ingen luftlök har tidigare samlats in från Dalarna. Oavsett om den kommer in i genbanken eller inte bör den fortsätta hållas i odling på Staberg.

Information och försäljning till besökare

Kommunikation med besökarna är givetvis viktig också i köksträdgården. Också här bör informationen anpassas efter olika typer av besökare.

I köksträdgården skyltas varje växtslag med artnamn. Ett blad med information om arbetet i trädgården och de olika namnsorter som odlas finns att låna för den intresserade vid ett ställ i anslutning till köksträdgården. Ett nytt blad framställs inför varje säsong.

Klonarkivsuppdraget kommer att ställa särskilda krav på skyltning/information.

Kommunikation sker också kontinuerligt mellan besökare och trädgårdsmästaren/de medarbetare som för tillfället befinner sig i trädgården. Det är viktigt att de medarbetare som vill kommunicera med besökare dels ges tillräckliga kunskaper för detta, dels uppmuntras till att verkligen göra det. Olika aktiviteter som kurser i fröodling, grönsaksodling, trädgårdsplanering med historiska förtecken etc samt föreläsningar och trädgårdsvandringar ger ytterligare möjligheter att kommunicera med besökarna.

Grönsaker skördas kontinuerligt under säsongen. De rengörs och levereras efter överenskommelse till restaurangen eller läggs ut till försäljning i försäljningsståndet vid Lottas bod. Försäljningsståndet, som står uppmonterat endast sommartid, hålls rent och fräscht. Försäljning av grönsaker i mindre mängder efter säsong ger besökarna möjlighet att smaka det som odlas. Särskilt intressant är detta vad gäller ovanliga sorter och lokalsorter av t ex ärter och kålrot.

Skötsel av träsargen i köksträdgården

Med några års mellanrum friläggs sargen och stryks med roslagsmahogny (en tredjedel vardera av rå eller kokt linolja, trätjära och terpentin). Strykningen sker på torr yta.

Dokumentation av skötselåtgärder

Skötselåtgärder i köksträdgården dokumenteras kontinuerligt så att det framgår vad som gjorts och när det skett, samt gärna även med vilket resultat.

4.Fruktträdgården och köksträdgården månad för månad

Månadsplaneringen utgår från att trädgårdsmästaren arbetar med planering 15-31 mars, på plats på Staberg 1 april-30 nov. Ogräsrensning i och vattning av köksträdgården tas inte upp här, inte heller gräsklippning.

Januari-Februari

Ta ympris

Ev förödling av kronärtskocka mm

Mars

Planering av säsongens odlingar

Beställning av fröer

Planering och marknadsföring av säsongens programverksamhet i trädgården

April

Noggrann städning av växthuset

Iordningsställande av odlingsbord

Förödling av grönsaker, kryddor och ettåriga blommor

Beskärning av äppel- och päronträd

Justering och komplettering av stöd Stolpar till fruktträden

Ympning

Räfsning av gräs- och grusytor

Ogräsrensning av grusytor inleds – pågår sedan kontinuerligt hela säsongen

Genomföra grobarhetstester av egna fröer

Förgroning av potatis

Gödsling av vinbärsbuskar och fruktträd (kan också ske på senhösten)

Färdigställande av informationsblad om fruktträdgården

Maj

Viltstängsel tas bort

Förödling av grönsaker, kryddor och ettåriga blommor

Förödling av dahlia

Direktsådd av örter, leksandslök mm

Bänkar flyttas ut i fruktträdgården

Avhärdning av förkultiverade växter i kallbänk utomhus (i slutet av månaden)

Utplantering av persilja, sallat (i slutet av månaden)

Färdigställande av informationsblad om köksträdgården

Skörd av rabarber och sparris inleds

Iordningställande av stånd för försäljning av grönsaker

Vattning av mindre fruktträd

Juni

Utplantering av förödlade växter (efter sista frost)

Bekämpning av skadedjur

Ogräsrensning i fruktträdgården och köksträdgården

Nedmontering av odlingsbord och städning
Vattning av mindre fruktträd

Juli

Bekämpning av skadedjur
Slåtter i fruktträdgården
Kartgallring i fruktträdgården
Beskrning av äppel- och päronträd (kan också ske i april eller aug)
Sår efter fruktträdskräfta skärs rena in till frisk ved
Ogräsrensning i fruktträdgården och köksträdgården
Kontinuerlig skörd av mogna grönsaker
Vattning av mindre fruktträd, vid torka även av de större

Augusti

Beskrning av äppel- och päronträd (kan också ske i april eller juli)
Beskrning av stenfruktträd
Ogräsrensning i fruktträdgården och köksträdgården
Kontinuerlig skörd av mogna grönsaker
Vattning av fruktträd

September-oktober

Ogräsrensning i fruktträdgården och köksträdgården
Skörd
Upptagning av dahlior efter första frost
Grundgödsling och kupning av sängarna i köksträdgården
Räfsning av fruktträdgården, murarna. Bladen bränns eller läggs i övertäckt kompost
Beskrning av vinbärsbuskar
Uppsättning av stamskydd på uppvuxna träd och viltstängsel kring fruktträdgården
Kompostering av löv från björk, asp mm för produktion av lövmull till köksträdgården

November

Noggrann städning av växthus
Redskapsvård
Inventering

Käll- och litteraturförteckning

Otryckta källor

Stabergs barockträdgård

Plan över köksträdgården av Anna Tandré (uå). Förvaras på Staberg.

Utlåtande: ”Kontroll av fruktträdens vitalitet och konsultation om skötsel”, Staberg 2011-10-09. Harald Kratschmer, Kratschmer Consulting AB, Refnr 23-760241622-3012-01. Förvaras på Staberg.

Litteratur

Ahrland, Åsa (2006), *Den osynliga handen: Trädgårdsmästaren i 1700-talets Sverige*. Stockholm: Carlssons.

Alich, Johan (1744), *Johan Ahlichs Trägårds-skiötsel; det är, en grundelig underrättelse om trädgårdswäsendet...*, Stockholm. 1744 [finns tillgänglig som e-bok via biblioteksdatan Libris, http://weburn.kb.se/metadata/040/EOD_2405040.htm]

Flink, Maria (2013), *Historiska trädgårdar: Att bevara ett föränderligt kulturarv*. Stockholm: Carlssons.

Föreningen Sesam (2014), *Frö för framtiden: Småskalig odling av köksväxtfrö* (red Bengt Sommarin). Föreningen Sesam: Sällskap för fröodling och beskydd av kulturväxter i Sverige.

Hallgren, Karin (2016), *En kåhläppa ej att räkna : köksväxtodlingen i 1700-talets jordbrukssystem*. Uppsala: SLU (diss).

Israelsson, Lena (2011), *Handbok för köksträdgården: odla grönsaker, kryddor och bär* Stockholm: Bonnier fakta [finns också i flera tidigare och senare upplagor].

Jordbruksverket (2015), *Gödselmedel för ekologisk odling 2015: Specialgödselmedel och stallgödsel*

Kåks, Helena (2017), *Om vintern bruka de mycket kål och ärter- " : trädgårdsodling i Dalarna genom 400 år*. Falun: Dalarnas museum.

Linnaeus, Carl (2007), *Dalaresan tillsammans med Bergslagsresan* (red. Andrew Casson & Roger Jacobsson). Falun: Gullers förlag.

Länsstyrelsen (2015), *Skötselplan för kulturresevatet Stabergs bergsmansgård med barockträdgården*.

Norin, Ingegerd (2000), *Fruktträdens sjukdomar: Handbok för klonarkivsvårdare*. Nordiska genbanken.

Nygårds, Lena & Matti Wiking Leino (2013), *Klint Karins kålrot och mor Kristins böna: om fröuppropets kulturarv*. SLU.

Skötselanvisningar för lokala klonarkiv enligt avtal med CBM. SLU Centrum för biologisk mångfald (2008).

Strese, Else-Marie K och Erik de Vahl (2018). *Kulturarvsväxter för framtidens mångfald : köksväxter i Nationella genbanken*. Uppsala: SLU.

Swiergel, Weronica m fl (2010), Frukträdskräfta (*Nectria galligena* Bres.). LTJ-fakultetens faktablad 2010:2.

Åkesson, I (1994), Sanering och hygien i växthus. Faktablad om växtskydd. Trädgård.

Bilagor

Bilaga 1: Sammanställning över träd och sorter i fruktträdgården på Staberg hösten 2018

Indelningen i århundraden avser när sorten uppstod i eller först kom till Sverige.

Sort markerad med fetstil är en lokalsort.

	1600-tal	1700-tal	1800-tal	Lokalsorter 1800-talets slut/1900-talets början
	8 st Gubbäpple	7 st 'Åkerö'	4 st Sävstaholm,	1 st Soldäpple
	1 st Gubbäpple från Stora Hytnäs	5 st 'Vit astrakan'	1 st Boiken,	2 st Tunaäpple
	5 st Snilsäpple		1 st Tsarens sköld	1 st Ytternora
	2 st 'Rosenhäger'	2 st 'Fullerö'	1 st Ananaskanel,	1 st Vika-Strand
	1 st päron Höstbergamott,	2 st 'Röd astrakan'	3 st Hedemoraäpple	1 st Jäder
		1 st 'Rött järnäpple'	2 st Risäter	1 st Ornäsäpple
		4 st 'Oranie'	1 st James Grieve	1 st Stabergs Carl Johan
		2 st Stenbock	2 st Cecilia	1 st Lilla Dalpilen
		1 st Melon	1 st Aspa hushållspäron	1 st frösådd P J Bergius (Röd Sävstaholm)
		2 st Grågylling		
Totalt	17 träd av 5 sorter	26 träd av 9 sorter	16 träd av 9 sorter	9 träd av 9 sorter

Summering:

60 % av fruktträden (43 av 71) är sorter med rötter i 1600- och 1700-tal. Av de sorter som är representerade (32 st) är 14 från 1600- och 1700-talen och 18 från 1800- och 1900-talen.

Tillkommer:

1 st A2 grundstam (felleverans från plantskola).

Av befintliga äppelträd är dessa från tiden före restaureringen:

5 st Åkerö (1700-tal), 1 st Sävstaholm (ca 1830), 1 st Boiken (ca 1850), 1 st lokalt uppkommen sort, tills vidare kallad "Stabergs Carl-Johan".

Av befintliga äppel- och päronträd ingår i klonarkivet:

2 st Gubbäpple, 2 st Snilsäpple, 2 st Hedemoraäpple, 2 st Tunaäpple, 2 st Solleröpäron

Bilaga 2: Trädens placering i fruktträdgården vid Stabergs bergsmansgård oktober 2018

(A)			{Norr}	(B)		
1)				1)		
□1 -----	□2 -----	□3 -----		□1 -----	□2 -----	□3 -----
Oranie	Fullerö	Hedemora- äpple		Oranie	Gubbäpple B1-2	Grågylling
□4 -----	□5 -----	6□ -----		□4 -----	□5 -----	□6 -----
Sävstaholm	James Grieve	Gubbäpple A1-6		Soldäpple	A2	Gubbäpple från Stora Hyttlös
□7 -----	8□ -----	9□ -----		□7 -----	□8 -----	9□ -----
Oranie	Snilsäpple	Vit astrakan		Vit astrakan	Röd astrakan	Cecilia
2)				2)		
□1 -----	□2 -----	3□ -----		□1 -----	□2 -----	□3 -----
Grågylling	Sollerö päron A2-2	Höst- bergamott		<u>"Stabergs Carl Johan"</u>	Sollerö päron B2-2	Tunaäpple B2-3
□4 -----	5□ -----	6□ -----		□4 -----	□5 2012 -----	□6 -----
Aspa hushålls- päron	Hedemora äpple A2-5	Vit astrakan		Oranie	Åkerö	Tunaäpple B2-6
□7 2012 -----	□8 -----	□9 -----		□7 -----	□8 -----	□9 -----
Fullerö	Gubbäpple	Vit astrakan		<u>Boiken</u>	Gubbäpple	Risäter
3)				3)		
□1 -----	□2 -----	□3 -----		□1 -----	□2 -----	□3 2012
Sävstaholm	Rosenhäger	<u>Åkerö</u>		<u>Åkerö</u>	<u>Åkerö</u>	Melon
□4 -----	□5 -----	□6 -----		□4 -----	□5 -----	□6 -----
Rött järnäpple	Gubbäpple	Vit astrakan		<u>Åkerö</u>	Gubbäpple	Lilla Dalpilen
□7 -----	□8 -----	□9 -----		□7 -----	□8 -----	□9 -----
Cecilia	Gubbäpple	Stenbock		Ananas- kanel	Ornäsäpple	Röd astrakan
4)				4)		
□1 -----	□2 -----	□3 -----		□1 2010 -----	□2 -----	□3 -----
Frösådd	Stenbock	Åkerö		Ytternora	Hedemora äpple B4-2	Vika-Strand
P J Bergius				□4 -----	□5 -----	□6 -----
□4 -----	□5 -----	□6 -----		Jäder	Gubbäpple	Snilsäpple B4-6
Rosenhäger	Risäter	Sävstaholm		□7 -----	□8 -----	□9 -----
□7 -----	□8 -----	□9 -----		<u>Åkerö</u>	Snilsäpple	<u>Sävstaholm</u>
Tsarens Sköld 2012	Snilsäpple	Snilsäpple A4-9				
(A)			{Söder}	(B)		

Namn i fetstil = mandatsorter, Understrukna namn = träd från tiden före restaureringen

Bilaga 3: Planmätning över köksträdgårdens sängar

Måtten utgår från mittgången. Nordsidans mått avser överkanten av kvarteren, sydsidans nederkanten.

Sydvästsida	bredd	Ack.	Nordvästsida	bredd	Ack.
Kryddväxtrabatt	120	120	Perennrabatt	120	120
Gång (gg)	50	170	Gång (gg)	60	180
Bädd 1 (B1)	110	280	Bädd 1 (B1)	120	300
gg	40	320	gg	40	340
B2	110	430	B2	120	460
gg	40	470	gg	40	500
B3	110	580	B3	120	620
gg	40	620	gg	40	660
B4	120	740	B4	120	780
Mittgång	120	860	Mittgång	120	900
B5	120	980	B5	120	1020
gg	40	1020	gg	40	1060
B6	120	1140	B6	120	1180
gg	40	1180	gg	40	1220
B7	100	1280	B7	100	1320
gg	40	1320	gg	40	1360
B8	110	1430	B8	110	1470
gg	40	1470	gg	40	1510
B9	110	1580	B9	110	1620

Sydöstsida	bredd	Ack.	Nordöstsida	bredd	Ack.
Läkeväxtrabatt	120	120	perennrabatt	120	120
Gång (gg)	60	180	Gång (gg)	60	180
Bädd1 (B1)	120	300	Bädd1 (B1)	120	300
gg	50	350	gg	50	350
B2	120	470	B2	120	470
gg	50	520	gg	50	520
B3	120	640	B3	120	640
gg	50	690	gg	50	690
B4	120	810	B4	120	810
Mittgång	130	940	Mittgång	130	940
B5	120	1060	B5	120	1060
gg	70	1130	gg	70	1130
B6	120	1250	B6	120	1250
gg	60	1310	gg	60	1310
B7	120	1430	B7	120	1430
gg	70	1500	gg	70	1500
B8	120	1620	B8	120	1620